

-Ik EKİNİN ANADOLU AĞIZLARINDA KULLANILIŞI

Ahmet BURAN

Ağızların bir dil için taşıdığı değeri ve önemi bilmeyenler, çoğu zaman standart dilden farklı fonetik az sayıda da morfolojik ve leksikolojik özellikleri dolayısıyla onları yadırgar ve standart dilin kötü ve yanlış sapmaları olarak görürler. Halbuki ağızlar, yazı dilinden farklı olmakla birlikte dilimiz için gizli hazineler, standart dilden sapma değil, onunla birlikte, onun yanında, fakat ondan ayrı olarak varlıklarını devam ettiren dil değerleridir.

Anadolu ağızlarını yukarıdaki düşüncelerinin ışığı altında değerlendirebilirsek, dilimize zengin bir hazinenin kapılarını açmış oluruz.

-Ik ekinin farklı kullanımını ilk defa aşağıdaki halk türküsünde fark etmişim:

Dama vurdum bir tepük
Damın direği(n) kepük
Kız ben seni alırım (da)
Korkarım çoban öpük

Daha sonra "*Anadolu Ağızlarında isim Çekim Ekleri* (Elazığ 1989) adlı doktora çalışmam dolayısıyla Anadolu ağızlarından derlenmiş metinleri tararken, bu ekin oldukça farklı bazı kullanışları ile karşılaştım. Bu kullanılışlarda *Ik-* ekinin sadece bir fiilden isim yapma eki değil, aynı zamanda *-mış* karşılığında bir fiil çekim eki, bir partisip ve bir gerundium eki olduğunu gördüm. Hatta bazı yardımcı fiillerle birlikte şimdiki zamanı ifade etmek için de kullanılabilmekte idi.

Ekin yukarıda söz konusu edilen fonksiyonlarını bütünüyle ele alan bir inceleme yoktur. Ahmet Caferoğlu, Anadolu Ağızlarında¹, Tuncer Gülensoy ise Karacaoğlan'da² -Ik ekinin -mış fonksiyonu ile kullanıldığını göstermiştir. Bu konudaki en kapsamlı bilgiler ise, Ömer Asım Aksoy'un *Gaziantep Ağzı-I* adlı eserinde mevcuttur³. Zeynep Korkmaz'ın *Güney-Batı Anadolu Ağızları* adlı eserindeki metinlerde de bu ekin muhtelif kullanışları yer almaktadır⁴. Fakat bu eserde sadece fonetik inceleme yapıldığı için ek herhangi bir şekil ve fonksiyon incelemesine tabi tutulmamıştır.

Ekin şimdiki zaman kullanılışı ile ilgili olarak Ahmet Caferoğlu "Muğla Ağzı"⁵, Tuncer Gülensoy ise "Anadolu ağızlarında şimdiki zaman eki"⁶ adlı yazısında bilgi verir. Nurettin Demir, *Uluslararası Türk Dili Kongresi'nde* (26 Eylül-1 Ekim 1992 Ankara) sunduğu bildiri ile bu ekin Güneybatı Anadolu ağızlarındaki kullanışlarından hareketle yapısını tahlil etmeye çalışır⁷.

Örnek Metinlerde Kullanılan Fonetik Çevriyazı (transkripsiyon) işaretleri

ā	:	uzun a
ä	:	açık e
ē	:	uzun e
é	:	kapalı e
ē	:	kapalı ve uzun e
ī	:	uzun i
ō	:	uzun o
ō	:	uzun ö

¹ Ahmet Caferoğlu, *Güney-Doğu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar*, İstanbul 1954, 177. s.

² Tuncer Gülensoy, Karacaoğlanın şiirlerinde dil ve üslup, *İçel Kültürü* (18), Kasım 1991, 4-9. s.

³ Ömer Asım Aksoy, *Gaziantep Ağzı-I*, İstanbul 1945, 176-180. s.

⁴ Zeynep Korkmaz, *Güneybatı Anadolu Ağızları*, Ankara 1959, 95, 96, 64.

⁵ Ahmet Caferoğlu, Muğla ağzı, *IDAY Belleten*, (1962), 107-130. s.

⁶ Tuncer Gülensoy, Anadolu ağızlarında şimdiki zaman eki, *Türk Kültürü Araştırmaları, İbrahim Kafesoğlu'nun hatırasına aramağan*, (1985) Ankara, s. 281.

⁷ Nurettin Demir, "Güneybatı Anadolu ağızlarında kullanılan şimdiki zaman eki -ik gelir", *Uluslararası Türk Dili Kongresi* (26 Eylül-1 Ekim 1992 Ankara) Bildiri.

ğ	:	tonlu arka damak g'si
h	:	hırıltılı h
K	:	k~g arası yarı tonlu ön damak sesi
Ḳ	:	daha kalın ve daha arkadan boğumlanan ḳ sesi
ñ	:	geniz n'si
()	:	ünlüler altında diftong işareti
()	:	ulama işareti

TÜRKÇE'DE -Ik EKİ

-Ik eki fiil kök ve tabanlarına gelerek onlardan çeşitli anlamlara gelen isimler yapar. Ek, bu fonksiyonuyla Eski Türkçeden günümüze kadar çok işlek bir biçimde kullanılagelmiştir.

Eski Türkçede

anuk	"hazır, hazırlık"
közünük	"pencere....." vb.

Türkiye Türkçesinde

kopuk, çıkık, delik, yarık, açık, düşük... vb.

Örneklerde de görüldüğü gibi ek, çok işlek bir biçimde kullanılmaktadır. Muharrem Ergin, "... Bu şekilde yapılan isimler, umumiyetle fiilin gösterdiği harekete uğramış olan, bazen de o harekettten doğmuş bulunan veya o hareketi yapan çeşitli nesnelere karşılar"⁸ diyerek -Ik ekinin standart Türkçedeki fonksiyonunu tespit etmektedir.

A- Yapım eki olarak kullanılışı:

-Ik eki asıl olarak bir yapım ekidir. Anadolu ağızlarında bu fonksiyonu ile işlek bir biçimde kullanılmakta, fiil kök ve tabanlarından çeşitli isimler türetmektedir. *çat-ık, yırt-ık* veya *çatıḥ yırtıḥ, çatuḥ*vb. gibi. Bu yönüyle bakıldığında bazı yörelerde ekin -ḳ sesinin -h olması veya ek ünlüsünün yuvarlak biçimiyle kullanılması (*çatuḥ, delük*) gibi fonetik değişikliklerden başka önemli bir farklılık söz konusu değildir.

⁸ Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul 1980, 188. s.

B- Çekim eki olarak kullanılışı:**B1 -*miş* fonksiyonu ile kullanılışı:**

-İk eki burada çekim eki fonksiyonunda kullanılmakta ve temel olarak anlatılan geçmiş zamanı ifade etmektedir. Ömer Asım Aksoy, Gaziantep ağzında, bu eke "ik'li geçmiş zaman" adını vermekte ve "fiil köküne *-ik* eklenirse manaca *-miş*'li geçmiş zaman gibi çekilir" demektedir. Ayrıca, ekin kişilere göre çekimi:

geliğim	geliğik
geliksin	geliksiniz
gelik	gelikler

biçiminde verilerek *-Ik* eki ile çekimlenen fiilin üç manayı anlattığı belirtilmektedir.

1. Bir tahmin ifadesi bildirir;

"-Mehmet eve *gelik* (gelmiştir)".

2. Görülen geçmiş (*di*'li) zaman ile anlatılan geçmiş (*miş*'li) zaman arasında bir fonksiyonu vardır;

"-O yol senin gördüğün gibi *kalmayık*; güzel *yapılık*".

3. Rivayetin kesin ve doğru olduğunu bildiren bir *miş*'li geçmiş ifadesi vardır;

"-Ahmet İstanbul'dan *gelik* mi?

Gelik ... bu sabah çarşıda görükler"⁹.

-Ik eki *miş*'li geçmiş zaman fonksiyonuyla Anadolu ağzlarının güney ve güney-batı kısımları ile İç Anadolu'nun bir bölümünde (G.Antep, K. Maraş, Adana, Mersin, Antalya, Yozgat...vd.) kullanılmaktadır. Bu kullanılış sadece günümüz ağzlarında değil, bazı yazılı metinlerde de görülmektedir. Meselâ Karacaoğlan'ın bir şiirinde:

Güzelim kimin aşkına *alıksın*
Şurda bir kötüyü dost mu *sanıksın*
Hind ile Yemende kumaş *geliksin*
Söyle kumaşına baha ne dilber

şeklinde geçmektedir¹⁰.

⁹ Ömer Asım Aksoy, 177-178. s.

¹⁰ Müjgân Cunbur, *Karacaoğlan*, Ankara 1988, 52. s. (78. şiir).

Daha çok 3. teklik şahıs (ve 2. şahıs) çekiminde kullanıldığı görülen bu ekin Anadolu ağızlarının değişik yörelerinden tespit ettiğimiz bazı örnekleri şunlardır:

-ğardaşım siz gendi gendizi yoħlañ da baħalım bi şe'miz *ğayboluk* mu *olmiyēk* mi (K. Maraş / Cerit köyü, *GDİAK*, 177/3).

-sabānan baħdılkarkine yēmek yēnmiş, ğap *ğaleylenik* gimi duriyör (K. Maraş/ Cerit köyü, *GDİAT*, 178/16).

-Eline aldı düldülü baħtı gördükine ne çadır var ne çatma var, hēş kimse *ğalmayık*" (G.Antep / Dağlı / Urum, *GDİAT* 236/20)

B2 -yor fonksiyonu ile kullanılışı:

-Ik eki edebî dile mal olmadığı için, ağızların serbest yapısı içinde çok değişik görevlerde kullanılmıştır. Dolayısıyla fonksiyonlarının sınırlarını kesin çizgilerle belirlemek biraz güçtür. Söz konusu ek, anlatılan geçmiş zamandan başka,... *götürüK gidip, ğalık ğali, ğatiriK ğalirin, ğāk ğarin, ğāk ğalidim, ğelik ğelene....* vb. fiil biçimleri ile birlikte kullanılarak şimdiki zamanı ifade etmektedir¹¹.

Ahmet Caferoğlu, Muğla ađzında¹² tespit ettiği -Ik şimdiki zaman ekinin çekimini şöyle vermektedir;

¹¹ Nurettin Demir ekin -Ip > Ik dönüşmesi (p > k) meticesinde ortaya çıktığını söylemektedir. -ip gelir şeklinden hareketle *gelmek* fiilinin ilk sesi, -p sesine tesir ederek, gerileyici benzeşme yoluyla p > k değişmesinin meydana gelmesine sebep olmuştur, demektedir.

Her ne kadar başka fiiller ile (*var-*, *otur-* gibi) kullanışı söz konusu ise de, genellikle *gel-*, *git-*, *götür-* gibi ön sesi g- olan fiillerle kullanılışı yaygındır. Ekin yapısını tahlil ederken böyle bir görüş kabul edilebilir. Ayrıca k sesinin p den daha rahat telaffuz edilişi ve ikisinin de tonsuz-patlayıcı ünsüz oluşu dolayısıyla ağız bölgesinin tercihinden doğmuş olması ihtimalini de eklemek gerekir.

Ancak anlatılan geçmiş zaman (*mış*) ve partisip (*mış*) ekleri yerine kullanılan şekilleri böyle bir mantıkla izah etmek mümkün değildir. Zira kullanılışlarda gerileyici benzeşmeyi sağlayacak g- sesi yoktur. Hatta, *mış* fonksiyonu ile kullanılan bazı yörelerde (G.Antep, K.Maraş gibi) şimdiki zaman kullanılışı tespit edilmemektedir.

Esasen bu şekillerde -Ik eki, fiilden isim yaparken, edilgen çatılı fiillerin üzerine, -*mış* partisipi getirilerek oluşturulan yapıya çok yakın bir anlam ifade etmektedir.

artık (para)	"artmış / artırılmış (para)"
yırtık (elbise)	"yırılmış (elbise)"
buyruk (söz)	"buyrulmuş (söz)"
çatık (kaş)	"çatılmış (kaş)..." gibi

Bu yakınlık, -Ik ekinin -*mış* fonksiyonunda kullanılmasının temel sebebi ve çıkış noktasıdır, diyebiliriz.

¹² Ahmet Caferoğlu, Muğla ağzı, *TDAY Belleten* 1962, s. 107-130.

gelik gelīm	veya	gek gelirin
gelik gelīsin		gek gelirsin
gelik gelī		gek gelir
gelik gelīz		gek geliriz
gelik gelīsınız		gek gelirsiz
gelik gelīler		gek gelirle

Caferoğlu, ayrıca "-Ip yatır" ve "Ip durur" gibi şimdiki zamanı ifade eden şekiller de tespit etmiştir. Tuncer Gülensoy'un "Anadolu ağzlarında şimdiki zaman eki"¹³ adlı yazısında tespit ettiği şimdiki zaman kullanışları arasından seçtiğimiz aşağıdaki örnekler, *-Ik gel-* ile aynı biçimde kurulmuşlardır:

-ib oturun	ayrıca,	<u>-ip + bar- + yörü</u>	ve	<u>-p + yörü + dur</u>
-eP götürün		-ip bāsin yörü		-p yörüp durūla
-K gerin				
-K geli				
-iK geli				

Bu ek, Türkmen Türkçesinde *yat-* (*barı yat-*), Kırgız türkçesinde *otur-* (*alıp oturomun*) ve *yat-* (*okup catamın*) yardımcı fiilleri ile kurulan şimdiki zaman biçimleri ile aynı özelliğe sahiptir.

Anadolu ağzlarında bu şekilde kurulmuş şimdiki zaman çekimi şöyle bir tablo ile özetleyebiliriz:

Fiil kökü	+	Zarf-fiil eki	+	Yardımcı fiil
—	+	Ip / Ik	+	götür-, gel- (gelir > gelirin gelin > gerin > geli vb.) var-, "gelene" git-, otur-

-Ik eki ile kurulan şimdiki zaman çekiminin bazı örnekleri şöyledir:

bizim ğabı lisannāmıza angire j tamaşa mēdiyön *götürüK gidip dā* (Muğla / Yerkesik, GBAA- 96 /73/19).

ay āşa billa ği ğanıK gätiriK gälirin su içiyo mun? (Muğla / Yerkesik, GBAA- 96/73/37).

¹³ Tuncer Gülensoy, *a.g.e.*, (1985), s. 191.

gäliñ gäliñ gäliK gäli

zalım gäliñ gäliK gäli (Muğla, GBAA- 95/72/22).

kōden gäliK gälin hāman döyöz (Muğla / Yerkesik, GBAA- 95/72/2).

C- Sıfat-fiil (partisip) fonksiyonu ile kullanılışı:

Türkçede zaman eklerinin çoğu sıfat fiil fonksiyonuyla kullanılabilir. Türkiye Türkçesinde şimdiki zaman eki *-yor*, bu bakımdan bir istisna teşkil eder. Ancak Türkmen Türkçesinde *-yAr* şimdiki zaman eki sıfat-fiil eki olarak da kullanılabilir. (Türkmenistan'da *çıkyar* curnallar... gibi)

Bütün zaman eklerinde olduğu gibi, *-mİş* eki de önce zaman, sonra partisip ekidir. *-Ik* eki doğrudan doğruya partisip olarak kullanılan bir ek değildir. Bu ek de önce zaman eki olmuş, *-mİş* ve *-yor* karşılığında kullanılmış, daha sonra da partisip fonksiyonunu kazanmıştır.

Bazı örneklerde, bu partisip ve zaman eki olma özelliği biraz karışık bir manzara arz etmektedir.

"üş dene toy vurduñ, ikisi ölü biri *geberik*. *geberigi* aldıñ, geldik birişmiye. (Yozgat/Kaşkışla köyü, OAAD, 139/25)

"Kız ben seni alırım (da)

..Korçarım çoban *öpük*" (Halk Türküsü)

D- Zarf-fiil (Gerundium) fonksiyonu ile kullanılışı:

Türkçede genel olarak zaman ekleri sıfat-fiil görevinde kullanılabilir, fakat zarf-fiil eki olarak kullanılmazlar. Ancak, Eski Anadolu Türkçesi ve bazı çağdaş Türk yazı dillerinde (Azerbaycan, Türkmen) olduğu gibi, Azerbaycan Türkçesinin uzantısı durumunda olan bazı Doğu Anadolu (Kars, Ağrı, Muş, Van, Bitlis...vb.) ağızlarında *-Ip* eki hem zaman (*gelipsin*, *geliptir*) hem de gerundium eki olarak kullanılabilir¹⁴. Ayrıca, Azerbaycan Türkçesinde *-mİş* eki "biraz *keçmiş* ışıklar yandı (biraz geçince ışıklar yandı) örneğinde olduğu gibi gerundium fonksiyonu ile kullanılabilir.

-Ik eki bu bakımdan tamamen *-Ip* ekinin kullanımına benzemekte ve yaygın olarak zarf-fiil görevinde kullanılmaktadır. Aşağıdaki örneklerde de görüleceği gibi, özellikle Denizli, Aydın, Antalya yöresi ağızlarında gerundium eki olarak görülmektedir.

¹⁴ *-ip* ekinin muhtelif kullanılışları için bk. Hamza Zülfikar, "Doğu Anadolu ağızlarında zaman kavramı taşıyan *-ip* / *-if* eki", *Türkoloji Dergisi*, X/1 (1991), s. 13-20.

"sōnu ğız başını *alığ gider* iken cinnilerin oldū yeri varıyoru" (Denizli / Tavas, *GBAA*, 64/50/74)

"sōna kōyden adannā *alıĖ gelmiř* kesin dēmiř o ğavaĖ aĖacını" (Aydın / Ćine / Bōluntūlū, *ĆYA*, 7 / 4 /21-22)

"ayıyı ićine *dūřūrūk* öldürecekler" (Antalya / GūndoĖmuř, *GdĆA*, XV/21/17)

"sen öle dēdiñ de ben *alığ* gidecēdim ğıza sen ğurtardıñ diye, iřde iki ğız ğaşdı ğōdüm" (Aydın / Karacasu / Ataeymir, *KYA*, 64/40/13-14)

"gediyorur bi tuluk bal *ćalık* geliyorur" (Antalya / GūndoĖmuř, *GdĆA*, XV, 21/7)

KISALTMALAR

a.g.e.	:	Adı gećen eser
a.g.m.	:	Adı gećen makale
bk.	:	Bakınız
C	:	Cilt
ĆYA	:	<i>Ćine ve Yōresi AĖzı</i> , ElazıĖ 1986. (Fırat Őniversitesi Fen-Edebiyat Fakōltesi Tōrk Dili ve Edebiyatı Bōlümü Mezuniyet Tezi).
GA	:	<i>Gaziantep AĞzı</i> , TDK Yay. İstanbul 1945.
GBAA	:	<i>Gūney-Batı Anadolu AĖızları</i> , DTCF Yay. Ankara 1956.
GdĆA	:	<i>GūndoĖmuř ve Ćevresi (Antalya) AĖzı</i> , ElazıĖ 1988 (Fırat Őniversitesi Fen-Edebiyat Fakōltesi Tōrk Dili ve Edebiyatı Bōlümü Mezuniyet Tezi).
GDIAT	:	<i>Gūney-DoĖu İllerimiz AĖızlarından Toplamalar</i> , TDK Yay. İstanbul 1945.
KYA	:	<i>Karacasu (Aydın) ve Yōresi AĞzı</i> , Elazığ 1987. (Fırat Őniversitesi Fen-Edebiyat Fakōltesi Tōrk Dili ve Edebiyatı Bōlümü Mezuniyet Tezi).
OAAD	:	<i>Orta Anadolu AĞızlarından Derlemeler</i> , İstanbul Őniv. Edebiyat Fakōltesi Yay. İstanbul 1948.
TDAY-B	:	<i>Tōrk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten</i>
s.	:	sayfa
vb.	:	ve benzeri
vd.	:	ve diĖerleri
yay.	:	Yayını/yayınları